

HER·CUL

Valorization of Medieval
Tombstone CULTURAL HERITAGE
in the Western Balkans

Stazama stećaka

On the trails of medieval
tombstones *Stećci*

Грчко гробље

ГРЧКО ГРОБЉЕ У СЕЛУ ХРТА, ОПШТИНА ПРИЈЕПОЉЕ

На територији општина Пријепоље и Прибој, у долини Лима, познато је више од четрдесет средњовековних гробаља с каменим надгробним обележјима – стећцима. У средњем веку у Полимљу је постојала богата и жива комуникација између великог броја становника у бројним насељима која су била надгледана из утврђених градова у неприступачним планинским врховима. У атару Велике Жупе забележена су гробља у засеоцима Ковачевац, Горње Матаруге, Сељашница, Орашац и Хрте.

Археолошко налазиште Грчко гробље у селу Хрта из XIV и XV века чине два средњовековна гробља на којима се укупно налази 81 споменик, оријентисани у правцу исток–запад. Горње се налази на узвишеној природној главици чији је топоним Губице. У подножју узвишења, 100 m југозападно је доње гробље формирано на мањем, праисторијском тумулу.

Седмнаестнадгробнихобележјаукрашенасууклесивањеморнаменталних мотива, а на сандуцима на постолу аркаде су рељефне и пластично моделоване. На плочама су представе крста или круга са уписаним крстом. Издвајају се плоче чија је горња површина обележена као оквир у облику ужета или спирале, са стилизованим четворолисним розетама. У једноставнијем оквиру уклесан је јелен са наглашеним роговима.

На доњем гробљу већина надгробних обележја је у облику аморфног споменика приклесаног до приближне форме плоче, а тек неколико примерака могу се одредити у облик праве плоче.

У оквиру Пројекта заједничке номинације средњовековних камених надгробних обележја – стећака, археолошко налазиште Грчко гробље у селу Хрта, налази се на прелиминарној Листи светске културне баштине од 2010. године.

У оквиру пројекта HER.CUL – „Валоризација културне баштине средњовековних стећака на западном Балкану“ (www.hercul-project.eu), финансира Европска комисија у оквиру програма “Припремне радње за очување и обнављање културне баштине у конфликтним подручјима на Западном Балкану за 2010. годину - ЕуропаИд / 131266 / Ц / АЦТ / МУЛТИ”, који је реализован у периоду 2012–2014, мештани села Хрта обавили су уређивање археолошког налазишта Грчко гробље.

GRČKO GROBLJE IN THE VILLAGE OF HRTA, MUNICIPALITY OF PRIJEPOLJE

On the territory of the district Prijepolje and Priboj, in the Lim valley, there are over forty medieval cemeteries with stone grave monuments – stećak. In the Middle Ages, a large number of people in numerous settlements maintained a rich and lively communication, supervised from the fortified cities situated on inaccessible mountain peaks. In the area of Velika Župa, there are cemeteries in the villages Kovačevac, Gornje Mataruge, Seljašnica, Orašac and Hrta.

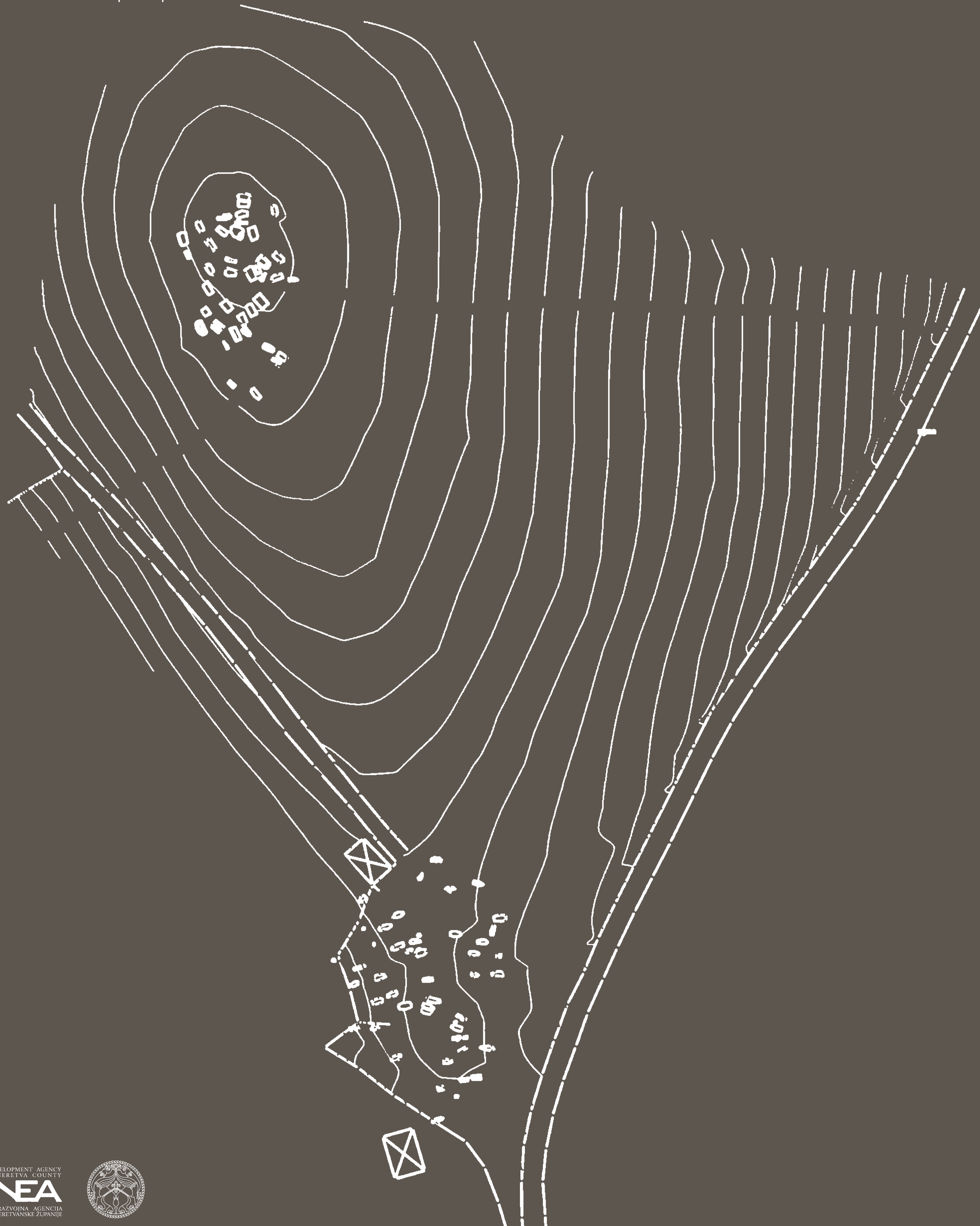
The archaeological site called the Greek Cemetery in the village Hrta dates back to the 14th and 15th centuries. It consists of two medieval cemeteries with a total of 81 monuments, oriented in the direction east-west. The upper cemetery is situated on an elevated natural knoll whose toponym is Gubice. The lower cemetery is situated in the foot of the hill, 100 m to the south-west, and it is formed on a smaller prehistorical tumulus.

Seventeen grave monuments are decorated with carved ornamental motifs, and box-shaped stećaks have arcades in relief and plastic modelling on their base. Slabs contain the images of the cross or a circle with a cross. Slabs with the upper surface marked as a frame in the shape of a cord or spiral, with stylized four-leaf rosettes, are distinguished from others. A deer with pronounced horns is carved into a simpler frame.

On the lower cemetery, most of the grave monuments have an amorphous shape carved to a roughly equivalent shape of a slab, while only a few specimens may be recognized as real slabs.

In the framework of the Project of the joint nomination of medieval stone grave monuments – stećak, the archaeological site Grčko groblje in the village of Hrta, has been registered on the preliminary World Heritage List since 2010.

Through the project HER.CUL – “Valorisation of Cultural Heritage of Medieval Stećaks on the Western Balkans” (www.hercul-project.eu), funded by the European Commission under the program “Preparatory actions for preserving and restoring cultural heritage in conflict areas in the Western Balkans for the year 2010 - EUROPEAID/131266/C/ACT/MULTI”, realized in the period from 2012–2014, the villagers of the village Hrta renovated the archaeological site called Greek Cemetery.

REGIONAL DEVELOPMENT AGENCY
DUBROVNIK-NEPREVA COUNTY
DENEA
REGIONALNA RAZVOJNA AGENCIJA
DUBROVNIČKO-NEPREVAŽKI ŽUPANIJE

Osigurano potporom Europske unije.
Provided with the support of the European Union.

Stazama stećaka

On the trails of medieval tombstones *Stećci*

HER.CUL

Valorization of Medieval Tombstone CULTural HERitage in the Western Balkans

Грчко гробље

ГРЧКО ГРОБЉЕ У СЕЛУ ХРТА,
ОПШТИНА ПРИЈЕПОЉЕ

На територији општина Пријепоље и Прибој, у долини Лима, познато је више од четрдесет средњовековних гробаља с каменим надгробним обележјима – стећцима. У средњем веку у Полимљу је постојала богата и жива комуникација између великог броја становника у бројним насељима која су била надгледана из утврђених градова на неприступачним планинским врховима. У атару Велике Жупе забележена су гробља у засеоцима Ковачевац, Горње Матаруге, Сељашница, Орашац и Хрте.

Археолошко налазиште Грчко гробље у селу Хрта из XIV и XV века чине два средњовековна гробља на којима се укупно налази 81 споменик, оријентисани у правцу исток–запад. Горње се налази на узвишеној природној главици чији је топоним Губице. У подножју узвишења, 100 m југозападно је доње гробље формирано на мањем, праисторијском тумулу.

Седмнаестнадгробнихобележјаукрашенасууклесивањеморнаменталних мотива, а на сандуцима на постољу аркаде су рељефне и пластично моделоване. На плочама су представе крста или круга са уписаним крстом. Издвајају се плоче чија је горња површина обележена као оквир у облику ужета или спирале, са стилизованим четворолисним розетама. У једноставнијем оквиру уклесан је јелен са наглашеним роговима.

На доњем гробљу већина надгробних обележја је у облику аморфног споменика приклесаног до приближне форме плоче, а тек неколико примерака могу се одредити у облик праве плоче.

У оквиру Пројекта заједничке номинације средњовековних камених надгробних обележја – стећака, археолошко налазиште Грчко гробље у селу Хрта, налази се на прелиминарној Листи светске културне баштине од 2010. године.

У оквиру пројекта HER.CUL – „Валоризација културне баштине средњовековних стећака на западном Балкану“ (www.hercul-project.eu), финансира Европска комисија у оквиру програма “Припремне радње за очување и обнављање културне баштине у конфликтним подручјима на Западном Балкану за 2010. годину - ЕуропаИд / 131266 / Ц/ АЦТ / МУЛТИ”, који је реализован у периоду 2012–2014, мештани села Хрта обавили су уређивање археолошког налазишта Грчко гробље.

ГРЧКО ГРОБЉЕ У СЕЛУ ХРТА,
МУНИЦИПАЛНОСТ ПРИЈЕПОЉЕ

On the territory of the district Prijepolje and Priboj, in the Lim valley, there are over forty medieval cemeteries with stone grave monuments – stećak. In the Middle Ages, a large number of people in numerous settlements maintained a rich and lively communication, supervised from the fortified cities situated on inaccessible mountain peaks. In the area of Velika Župa, there are cemeteries in the villages Kovačevac, Gornje Mataruge, Seljašnica, Orašac and Hrte.

The archaeological site called the Greek Cemetery in the village Hrta dates back to the 14th and 15th centuries. It consists of two medieval cemeteries with a total of 81 monuments, oriented in the direction east-west. The upper cemetery is situated on an elevated natural knoll whose toponym is Gubice. The lower cemetery is situated in the foot of the hill, 100 m to the south-west, and it is formed on a smaller prehistorical tumulus.

Seventeen grave monuments are decorated with carved ornamental motifs, and box-shaped stećaks have arcades in relief and plastic modelling on their base. Slabs contain the images of the cross or a circle with a cross. Slabs with the upper surface marked as a frame in the shape of a cord or spiral, with stylized four-leaf rosettes, are distinguished from others. A deer with pronounced horns is carved into a simpler frame.

On the lower cemetery, most of the grave monuments have an amorphous shape carved to a roughly equivalent shape of a slab, while only a few specimens may be recognized as real slabs.

In the framework of the Project of the joint nomination of medieval stone grave monuments – stećak, the archaeological site Grčko groblje in the village of Hrta, has been registered on the preliminary World Heritage List since 2010.

Through the project HER.CUL – “Valorisation of Cultural Heritage of Medieval Stećaks on the Western Balkans” (www.hercul-project.eu), funded by the European Commission under the program “Preparatory actions for preserving and restoring cultural heritage in conflict areas in the Western Balkans for the year 2010 - EUROPEAID/131266/C/ACT/MULTI”, realized in the period from 2012–2014, the villagers of the village Hrta renovated the archaeological site called Greek Cemetery.

REGIONAL DEVELOPMENT AGENCY
DUBROVNIKO-NERETVA COUNTY
DENEA
REGIONALNA AGENCIJA
DUBROVNIKO-NERETVAŽUPNJE

Osigurano potporom Europske unije.
Provided with the support of the European Union.

Stazama stećaka

On the trails of medieval tombstones *Stećci*

HER.CUL
Valorization of Medieval
Tombstone CULTURAL HERITAGE
in the Western Balkans

Nekropola Bijača

NEKROPOLA BIJAČA,
OPĆINA LJUBUŠKI, BOSNA I HERCEGOVINA

Stećci su kameni nadgrobni spomenici kasnoga srednjega vijeka zapadnog Balkana. Nazivaju ih još i bilizi, mramorovi, kamici, grčka groblja, svatovska groblja i sl., a jedan pjesnik nazvao ih je okamenjenim krikom. Nalazimo ih na području današnje Hercegovine, srednje i istočne Bosne, Podrinja, Crne Gore, Kosova, zapadne Srbije, te središnje i južne Hrvatske. Do danas ih je preostalo oko 70000, s tim da ih je nekada bilo znatno više.

Stećke nalazimo na gotovo cijelom području današnje Bosne i Hercegovine gdje ih je i brojčano najviše sačuvano (oko 60 000), posebice u središnjim, južnim i istočnim krajevima zemlje. Tijekom provođenja projekta HER.CUL obrađen je prostor općine Ljubuški. Ljubuški je smješten u južnom dijelu BiH, uz granicu s Hrvatskom. Značajno je prometno i gospodarsko središte s brojnim kulturnim i prirodnim znamenitostima. Prema dostupnoj literaturi (kojom se služi i Komisija za nacionalne spomenike BiH) na prostoru Općine Ljubuški nalazi se 27 lokaliteta s oko 390 stećaka. Međutim, tijekom izrade Strategije u kontaktu s projektnim partnerima i njihovim suradnicima na prostoru ove općine evidentirano je 49 lokaliteta s oko 670 stećaka.

Rezultat projekta HER.CUL – „Valorizacija kulturne baštine srednjovjekovnih stećaka na zapadnom Balkanu“, čini i konzervatorsko- restauratorski postupak na srednjovjekovnoj nekropoli Bijača. Provedenim konzervatorsko-restauratorskim postupkom zaustavljeni su procesi degradacije materijala, a spomenicima je vraćen izvorni sjaj i monumentalnost. Lokalitet Dilić (Galića ograda) se nalazi uz prometnicu Hardomilje-Prud (RH) jugoistočno od Ljubuškog. Radi se o jednom od najsačuvanijih lokaliteta sa stećcima na ovom području. Sačuvana su 33 stećka i to većinom sanduka, nekoliko ploča i jedan sljemenjak. Ukrašeno je 17 stećaka vrlo bogatim motivima – vegetabilne bordure, tordirano uže, križevi, rozete, mač i štit, polumjesec, arkade, ljudski likovi, kolo, lov. Tijekom trajanja ovog projekta na lokalitetu je izrađen snimak postojećeg stanja te su izvršeni konzervatorski i restauratorski zahvati čišćenja i zaštite stećaka. Izvođač konzervatorsko- restauratorskog postupka (travanj i svibanj 2013. godine) je tvrtka Neir d.o.o. iz Splita. Lokalitet je upisan na Tentativnu listu UNESCO-a.

Staza stećaka, obuhvaća ukupno 32 lokaliteta sa stećcima na području četiri države uključene u projekt – Hrvatska, BiH, Crna Gora i Srbija. Ovom turističkom stazom, koja može funkcionirati kao zajednička, ali i kao četiri odvojene cjeline, omogućava se gospodarska valorizacija kulturnih dobara na tom području.

THE NECROPOLIS BIJAČA,
MUNICIPALITY OF LJUBUŠKI, BOSNIA AND HERZEGOVINA

Stećak are stone grave monuments of the late medieval period in the western Balkans. They are still called bilizi, marbles, kamici, Greek or wedding cemeteries, and one poet even called them a petrified scream. We find them in Bosnia and Herzegovina, western Serbia, Montenegro, Kosovo, and central and southern Croatia. Today, about 70,000 of them remain, but at one time there were considerably more.

Stećci can be found on almost the entire present-day Bosnia and Herzegovina territory, and in the greatest numbers (about 60,000), especially in the central, southern and eastern parts of the country. During the implementation of the project HER.CUL the area of the municipality of Ljubuški was catalogued. Ljubuški is located in the southern part of Bosnia and Herzegovina, along the border with Croatia. It is an important transport and economic centre with many cultural and natural sights. According to available literature (also used by the Commission to Preserve National Monuments of Bosnia and Herzegovina), there are 27 locations with about 390 stećci tombstones. However, while preparing the Strategy in cooperation with project partners and their associates, 49 locations with about 670 tombstones were recorded in this municipality.

One of the results of the project HER.CUL – „Valorisation of Cultural Heritage of Medieval Stećaks on the Western Balkans“, is also the conservation-restoring procedure conducted on the medieval necropolis Bijača. This conservation-restoring procedure stopped the processes of material degradation, while the original glow and monumentality were restored to the monuments. The site Dilić (Galića Ograda) is situated along the road Hardomilje-Prud (Croatia) to the south-east of Ljubuški. This is one of the best preserved sites with stećak in the area. There are 33 stećak, mostly box-shaped, a few slabs and one sljemenjak. A total of 17 stećak were decorated with very rich motifs – floral bordures, plaited cord, crosses, rosettes, a sword and a shield, a crescent moon, arcades, human figures, the kolo, hunting. During the project, the site was photographed to record its current condition, and the conservation and restoring operations of cleaning and protecting stećaks were conducted. The company Neir d.o.o. from Split conducted the conservation-restoring procedure (April and May 2013). The site has been registered in the UNESCO Tentative List.

On the trails of medieval tombstones Stećci includes 32 sites with stećak in the four countries that are part of the project – Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia. This tourist route, which can function as an integrated whole or as four independent routes in the separate countries, will enable the economic valuation of the cultural wealth in this region.

Osigurano potporom Europske unije.
Provided with the support of the European Union.

Stazama stećaka

On the trails of medieval tombstones *Stećci*

HER·CUL

Valorization of Medieval Tombstone CULTural HERitage in the Western Balkans

Marina šuma

MARINA ŠUMA,
OPĆINA PLJEVLJA, CRNA GORA

Stećci su kameni nadgrobnici spomenici kasnoga srednjega vijeka zapadnog Balkana. Nazivaju ih još i bilizi, mramorovi, kamicí, grčka groblja, svatovska groblja i sl..., a jedan pjesnik nazvao ih je okamenjenim krikom. Nalazimo ih na području današnje Hercegovine, srednje i istočne Bosne, Podrinja, Crne Gore, Kosova, zapadne Srbije, te središnje i južne Hrvatske. Do danas ih je preostalo oko 70000, s tim da ih je nekada bilo znatno više.

Na prostoru Crne Gore stećke nalazimo u zapadnim i dijelom središnjim dijelovima države. Prema dostupnim podacima u Crnoj Gori je sačuvano nešto više od stotinu lokaliteta sa stećcima. Međutim, s obzirom na pojedine rezultate projekta HER.CUL smatramo da taj broj može biti i veći. Na prostoru Općine Pljevlja, koja zauzima sjeverozapad Crne Gore, nalazi se 16 lokaliteta s ukupno oko 730 stećaka.

Vrulja je selo udaljeno od Pljevalja oko 18km prema JI. U Marinoj šumi, na mjestu gdje se danas nalazi pravoslavno groblje, nalazi se skupina od 53 stećka (37 sanduka, 15 sljemenjaka i 1 stup). Veći dio stećaka nije in situ već je pomican tijekom gradnje novih grobnica. Ukrašen je 31 primjerak: 17 sanduka i 14 sljemenjaka. Najčešći ukras su obične arkade, te povijene ili cik-cak linije kao frizovi, zatim kružna udubljenja, kružići ili kružni vjenčići, tordirane vrpce, povijene lozice sa spiralama, ili samo nizovi spirala te lukovi sa strijelama, štit, štit s mačem, ruka s mačem, križ (obični, stilizirani ili križ- rozeta), jabuka, cik-cak vrpca i bordura, S-spirala, rozeta u vijencima, biljne stilizacije, vrpcom spojena 3 koncentrična vijenca, mreža rombova, te primitivnog prikaza žene i muškarca. Za jedan je stećak iskorišten rimski miljokaz. Među sljemenjacima dva imaju krov na 4 vode.

Staza stećaka, obuhvaća ukupno 32 lokaliteta sa stećcima na području četiri države uključene u projekt – Hrvatska, BiH, Crna Gora i Srbija. Ovom turističkom stazom, koja može funkcionirati kao zajednička, ali i kao četiri odvojene cjeline, omogućava se gospodarska valorizacija kulturnih dobara na tom području.

MARINA ŠUMA,
MUNICIPALITY OF PLJEVLJA, MONTENEGRO

Stećak are stone grave monuments of the late medieval period in the western Balkans. They are still called bilizi, marbles, kamicí, Greek or wedding cemeteries, and one poet even called them a petrified scream. We find them in Bosnia and Herzegovina, western Serbia, Montenegro, Kosovo, and central and southern Croatia. Today, about 70,000 of them remain, but at one time there were considerably more.

Stećci tombstones in Montenegro are located in the western and some central parts of the country. According to available data, over a hundred locations with stećci have been preserved in Montenegro. However, based on the results of the project HER.CUL, we believe that the number is larger. In the municipality of Pljevlja, which occupies the northwest part of Montenegro, there are 16 locations with a total number of about 730 tombstones.

Vrulja is a village 18 km away from Pljevlje to the SE. In Marina Šuma, on the site of today's Orthodox cemetery, there is a group of 53 stećaks (37 box-shaped, 15 sljemenjak and one pillar). Most of the stećaks are not in situ, but they were moved when the new graves were built. A total of 31 stećak are decorated: 17 box-shaped and 14 sljemenjak. The most common decorations are ordinary arcades, bent or zig-zag lines as friezes, then circular recesses, small circles or circular wreaths, plaited ribbons, tendrils with spirals, or just series of spirals, bows with arrows, a shield, a shield with a sword, a hand with a sword, a cross (ordinary, stylized or a cross-rossette), an apple, a zigzag ribbon and a bordure, S-spiral, a rosette in wreaths, floral stylizations, three concentric wreaths connected with a ribbon, a network of rhombi, a primitive presentation of a man and a woman. One stećak was used as a Roman mile-stone. Among the sljemenjak, four of them have a four-sloped roof.

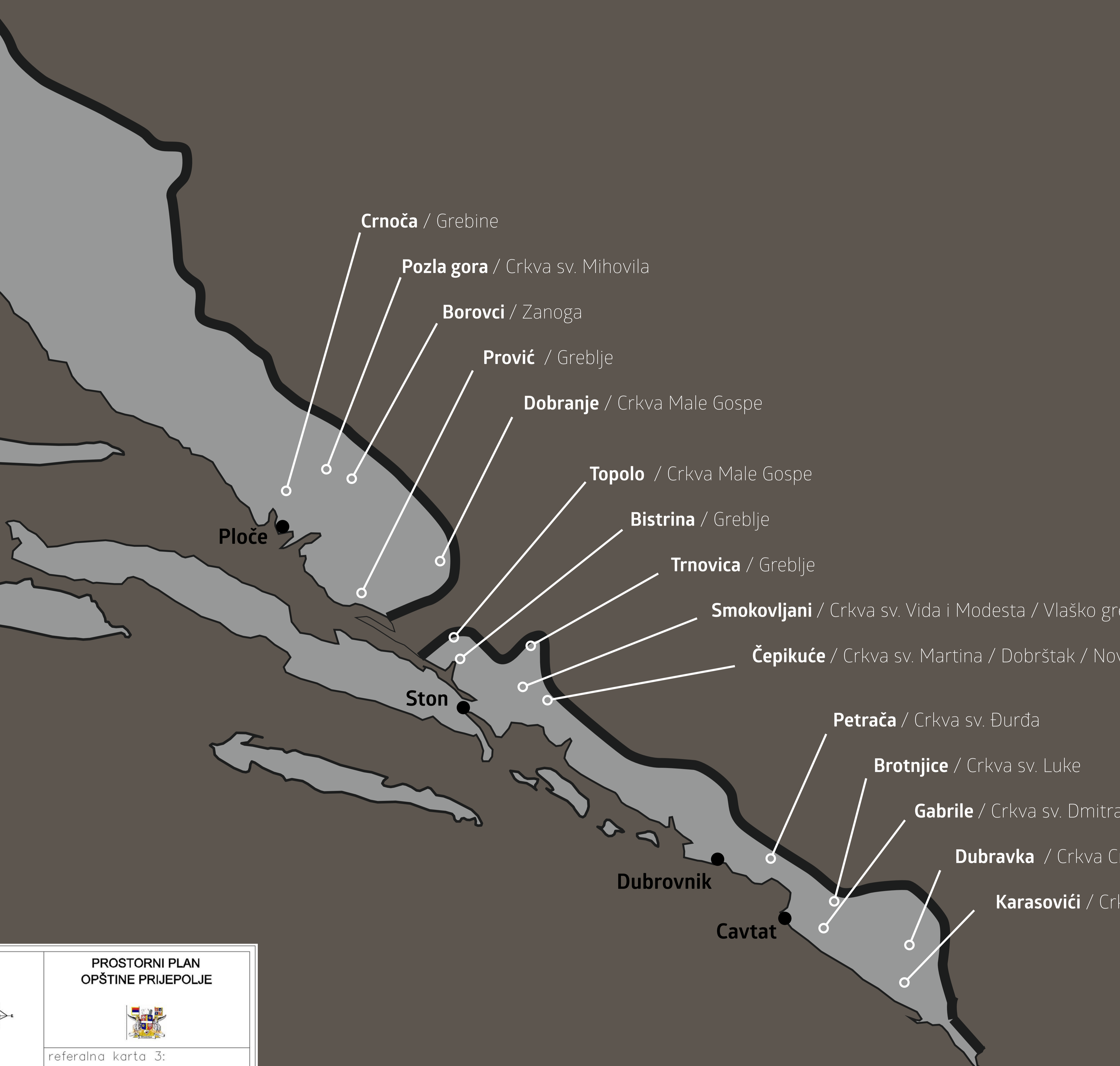
On the trails of medieval tombstones Stećci includes 32 sites with stećak in the four countries that are part of the project – Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia. This tourist route, which can function as an integrated whole or as four independent routes in the separate countries, will enable the economic valuation of the cultural wealth in this region.

REGIONAL DEVELOPMENT AGENCY
DUBROVNIKO-NERETVA COUNTY
DENEA
REGIONALNA AGENCIJA
DUBROVNIKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

Osigurano potporom Europske unije.
Provided with the support of the European Union.

**PROSTORNI PLAN
OPŠTINE PRIJEPOLJE**

referalna karta 3:
Turizam i zaštita prostora

LEGENDA:

- DRŽAVNA GRANICA
- GRANICA PPO Prijepolje
- GRANICA PPPN "SRP Uvac"
- GRANICA GP "Prijepolja i Brodareva"
- GRANICE KO
- Državni put I reda (M-8, M-21)
- Državni put II reda (R-231, R-232)
- Opštinski put (L)
- Železnička pruga
- Vodotok
- Naselje
- Kompleks posebne namene (sa zonom uticaja)

ZAŠTITA NEPOKRETNIH KULTURNIH DOBARA

Valorizacija

- NKD od izuzetnog značaja
- NKD od velikog značaja
- NKD - spomenik kulture
- Dobra koja uživaju prethodnu zaštitu
- Valorizovani objekti i prostori spomeničkog nasleđa i arheološki lokaliteti

Kategorizacija

- Profani objekat
- Sakralni objekat
- Srednjovekovno utvrđenje
- Objekat narodnog graditeljstva
- Groblje
- Arheološko nalazište
- Spomen obeležje
- Znamenito mesto

ZAŠTITA PRIRODNIH DOBARA

- PBA područje značajno za zaštitu leptira
- Emerald područje
- IBA područje
- Zaštićena prirodna dobra
- Regionalni prirodni park "Kisura reke Mileševke"
- Strogi prirodni rezervat "Ravnšća"
- Zaštićena okolina - prirodni prostor oko manastira Mileševa
- Spomenik prirode "Slapovi Sopotnica"
- Objekti geomorfološkog nasleđa
- Objekti hidrogeološkog nasleđa
- Objekti hidrološkog nasleđa
- Objekti dendro nasleđa

Prirodna dobra u postupku zaštite

- Specijalni rezervat prirode "Kisura reke Mileševke"
- Predeo izuzetnih odlika "Ozren-Jedovnik"
- Predeo izuzetnih odlika "Kamena gora"

PROSTORNA DIFERENCIJACIJA ŽIVOTNE SREDINE

- Područja kvalitetne životne sredine
- Područja prelazno kvalitetne životne sredine
- Područja ugrožene životne sredine - konfliktna zona
- Antropogeno ugrožene zone
- Prirodno ugrožene zone - zone jake erozije
- Smeštista

10km

578_2_prijepolje.jpg

578_4_prijepolje.jpg